

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

УДК 343.985:343.14:343.121.4

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.23>

ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ

Дульський Олександр Леонідович,

доктор філософії (з права),
заслужений юрист України, адвокат, докторант
Національної академії внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена тактико-криміналістичному забезпеченню збирання доказів стороною захисту. У ній розкриваються такі загальні поняття: збирання доказів, тактика захисту, суб'єкти сторони захисту. Наголошено, що з метою забезпечення ефективного захисту у кримінальному провадженні процес збирання доказів забезпечується засобами криміналістичної тактики.

Метою наукової статті є визначення змісту тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту.

На підставі аналізу позицій науковців видалось можливим визначення загального поняття тактики захисту у кримінальному провадженні і визначення змісту тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту, що полягає у розробленні наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування тактико-криміналістичних засобів (тактичний прийом, тактична рекомендація, тактична комбінація, тактична операція, тактика слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій). Засвідчено, що тактико-криміналістичні засоби застосовуються стороною захисту як безпосередньо (самостійно), так і опосередковано (через прокурора, слідчого, дізнавача). Зауважено, що тактика захисту є одним із напрямів криміналістичної тактики, тому її засоби є такими ж, як і засоби криміналістичної тактики. Окрім цього, автор зупинився і на новому напрямку розвитку криміналістичної тактики (враховуючи практику Європейського суду з прав людини), який сприяє розвитку тактики захисту, що теж слугує тактико-криміналістичним забезпеченням збирання доказів стороною захисту.

Автором встановлено, що серед суб'єктів сторони захисту у тактико-криміналістичному забезпеченні збирання доказів центральне місце посідає захисник з огляду на такі позиції: обов'язок здійснення захисту прав, свобод та інтересів клієнта; володіння ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних; професійність.

Ключові слова: тактика захисту, захисник, адвокат, слідчий, засоби криміналістичної тактики, тактичний прийом, слідова інформація.

Dul'skyi Olexandr. Tactical and forensic support for the evidence gathering by the defence party

The scientific article is dedicated to the tactical and forensic support of evidence gathering by the defence party. It explores the following general concepts: evidence gathering, defence tactics and subjects of defence party. It emphasizes that in order to ensure effective defence in criminal proceedings, the process of evidence gathering is facilitated by means of forensic tactics.

The objective of the scientific article is to determine the content of tactical and forensic support for the evidence gathering by the defence party.

Based on the analysis of scholars' positions, it became possible to define the general concept of defence tactics in criminal proceedings and, as a result, to determine the content of tactical and forensic support for the collection of evidence gathering by the defence party. This support involves the development of scientific principles and forensic recommendations for the application of tactical and forensic means (tactical approach, tactical recommendation, tactical combination, tactical operation, tactics of investigative (search) or other procedural actions). It is confirmed that tactical and forensic means are used by the defence both directly (independently) and indirectly (through the prosecutor, investigator, interrogator). It is noted that defence tactics is one of the directions of forensic tactics, and therefore its means are the same as the those of forensic tactics. Additionally, the author also focuses on a new direction of development of forensic tactics (taking into consideration the practice of the European Court of Human Rights), which contributes to the development of defence tactics, which also serves as tactical and forensic support for the evidence gathering by the defence party.

The author establishes that among of the defence party in the tactical and forensic support of evidence gathering, a central role is played by the defense counsel considering the following positions: the duty to protect the rights, freedoms and interests of the client; possession of broader powers regarding to collection of factual data; professionalism.

Key words: *defence tactics, defence counsel, lawyer, investigator, means of forensic tactics, tactical approach, investigative information.*

Регламентация в Кримінальному процесуальному кодексі України від 13 квітня 2012 року (КПК України) можливості збору доказів стороною захисту породжує цілком логічне питання розробленості тактичного забезпечення збору слідової інформації, що може стати доказовою. Знання тактики збирання доказів стороною захисту сприяють ефективному захисту особистих (за умови самостійного захисту себе підозрюваним, обвинуваченим, підсудним тощо) або клієнта прав, свобод та інтересів у кримінальному провадженні, що підсилює продуктивність виконання процесуальної дії (її процедури). Зважаючи на те, що суб'єкти сторони захисту інколи не надають важливості тактичним аспектам збирання слідової інформації, що можуть набути характеру доказової, зупинимось на дослідженні тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту.

Мета дослідження – визначити зміст тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту.

Спершу зауважимо, що згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України сторонами захисту у кримінальному провадженні є підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медич-

ного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [1].

Збирання доказів є першою важливою складовою частиною забезпечення процесу доказування у кримінальному провадженні. Його зміст полягає у пошуку фактичних даних, які дозволять встановити обставини кримінального правопорушення та забезпечити об'єктивність у досягненні завдань кримінального провадження.

Як слушно зауважує О.В. Капліна, збирання доказів є складною комплексною діяльністю суб'єктів доказування з їх виявлення, витребовування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку [2, с. 223].

З метою забезпечення ефективного захисту у кримінальному провадженні процес збирання доказів забезпечується засобами криміналістичної тактики.

Зважаючи на принцип змагальності у кримінальному провадженні, протилежні сторони мають здебільшого різний процесуальний інтерес у справі, тому для його досягнення тактиці однієї сторони повинна протистояти тактика іншої сторони. Зокрема, тактиці сторони обвинувачення в кримінальному провадженні протистоїть тактика захисту [3].

Безумовно, центральне місце як суб'єкта збирання доказів зі сторони захисту посідає захисник, адже він, по-перше, зобов'язаний здійснювати захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого

тощо згідно зі ст. 45 та 47 КПК України, а по-друге, володіє ширшими повноваженнями щодо збору доказів, аніж інші суб'єкти сторони захисту, що впливає із положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року (наприклад, у контексті надання відповідної інформації, копії документів протягом всього лише п'яти робочих днів з моменту одержання адвокатського запиту (ст. 24 вказаного закону) [4]). Також слушно вказати і на професійність адвоката-захисника, адже він володіє юридичними знаннями в галузі кримінального процесуального права, чого не можна сказати про всіх осіб із числа інших суб'єктів сторони захисту.

Якщо говоримо про захисника, то на сьогодні ефективність та успішність захисту в кримінальному судочинстві залежить не лише від ефективності чинного законодавства в країні, але і безпосередньо від професійних знань, вмінь та навичок адвоката, від його особистісних якостей та здібностей. Вміння ефективно здійснювати свою функцію у кримінальному провадженні, вирішувати поставлені завдання, у тому числі й там, де процесуальний закон неспроможний передбачити і врахувати всі особливості конкретних кримінальних проваджень, встановлювати психологічно комфортні, довірчі стосунки із підзахисним та іншими суб'єктами кримінального провадження, контролювати власні емоції, ефективно вирішувати конфлікти, уникати суперечок тощо є тактичним аспектом діяльності сторони захисту у кримінальному провадженні [5, с. 156].

Доцільно вказати, що, виконуючи функції захисту, адвокат використовує як напрацьовані криміналістикою у незмінному їх вигляді або пристосовані до особливостей даного виду професійної діяльності тактичні прийоми, так і специфічні (стали надбанням адвокатської практики і застосовуються виключно захисником-адвокатом). До числа загальних тактичних прийомів захисту належать способи реагування захисника на прогалини розслідування і судового розгляду, на порушення слідчим і судом процесуального законодавства, обґрунтування недопустимості того чи іншого доказу, способи ухилення від психологічних пасток слідчого. До

числа більш конкретних прийомів входять прийоми допиту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, свідка, експерта, способи, які використовуються захисником у ході окремих слідчих (розшукових) дій, заявлення клопотань, ознайомлення з матеріалами справи, прийняття рішення про участь або неучасть у тій чи іншій процесуальній дії. Специфічними є й способи та прийоми самостійного збирання захисником доказів у кримінальній справі, зокрема запитування і одержання документів чи їх копій від громадян та юридичних осіб, отримання письмових висновків фахівців з питань, що потребують спеціальних знань, опитування громадян, а також їх подання органу, у провадженні якого перебуває справа. Усі дії захисника мають відповідати вимогам законності, допустимості, вибіркової та етичності [6].

Перш ніж визначити зміст тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту, потрібно висвітлити, що собою являє загальне поняття «тактика захисту». На теперішній час представлена чимала кількість визначень поняття «тактика захисту». Так, на думку Т.В. Варфоломеевої, В.Г. Гончаренка, В.І. Боярова та інших авторів тактикою захисту є створені на основі досягнень науки і досвіду адвокатської діяльності рекомендації з розробки оптимального варіанту правової позиції захисту і його реалізації в конкретних умовах, а також найбільш ефективні способи здійснення адвокатом дій для захисту прав і законних інтересів громадян [7, с. 256].

Вузьке значення тактики захисту (практичний аспект) надає О.В. Ткач, яка зауважує, що це правильність і своєчасність вибору способів (тактичних прийомів) засобів захисту та кваліфіковане їх застосування, які в конкретних умовах провадження по справі найбільш ефективно сприяють досягненню мети, що поставлена перед захисником кримінальним процесуальним законодавством [8].

О.В. Острогляд та Я.О. Береський тактику захисту визначають як систему розроблюваних на основі сучасних досягнень науки кримінального процесу та криміналістики, а також загальнонаукових положень і адвокатської практики тактичних прийомів діяльності захисника, рекомен-

дацій з їхнього застосування, а також планування їх застосування у ході конкретної захисної ситуації з метою доведення обставин, що виправдовують чи пом'якшують вину підзахисного, забезпечують його права і свободи у всіх стадіях кримінального процесу [9, с. 134].

Я.О. Іваницький зазначає, що тактикою захисту є «підсистема криміналістичної тактики, що включає сукупність теоретичних наукових положень та розроблених на їхній основі практичних рекомендацій щодо організації та планування суб'єктами сторони захисту (окрім законних представників) вчинюваних ними окремих діянь у рамках кримінального провадження, спрямованих на досягнення бажаного результату» [10, с. 106].

В.М. Тертишник та Ю.С. Шемшученко вважають, що тактика захисту – це «система заснованих на кримінально-процесуальному законі правил, методів і прийомів виконання функції захисту, які забезпечують отримання необхідної системи доказів та прийняття бажаних сторони захисту рішень» [11, с. 191].

На думку О.М. Лисака, тактика захисту становить систему наукових положень та розроблених на їх основі рекомендацій про засоби, методи та прийоми пізнання, а також перевірки, оцінки та використання доказової інформації у кримінальному провадженні, що використовуються професійними захисниками (адвокатами) з метою забезпечення успішного вирішення їх професійних завдань [12, с. 158].

Вищевикладені визначення вчених заслуговують на увагу. Водночас не можемо погодитись з окремими їх ознаками, такими як:

- виходячи із п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» захист адвоката (у кримінальному провадженні захисника) полягає не лише в забезпеченні захисту прав та законних інтересів особи, а і її свобод також;

- кримінальне процесуальне законодавство не може ставити мету перед захисником, воно лише окреслює межі його діяльності, визначаючи функції, права, обов'язки тощо (наприклад, ст. 45–54 КПК України);

- правила, методи і прийоми тактики захисту не можуть бути засновані лише на кримінальному процесуальному законі,

адже вони засновані і на законах логіки, психології тощо [13, с. 131];

- недоцільно визначати у змісті поняття як суб'єкта «професійний захисник (адвокат)», адже якщо особа є адвокатом та перебуває у статусі захисника у кримінальному провадженні, то його професійність уже підтверджується наявністю свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю та посвідченням адвоката;

- некоректно обмежувати поняття «тактика захисту» лише одним суб'єктом її застосування – захисником, хоч він і посідає центральне місце серед усіх суб'єктів сторони захисту, адже відповідно до ст. 42, 43, 44 КПК України підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий і їх законні представники вправі себе захищати самостійно. Не є винятком те, що вони можуть володіти тактикою захисту.

Отже, тактику захисту у кримінальному провадженні можна визначити як один із напрямів криміналістичної тактики, що охоплює сукупність теоретичних наукових положень та розроблених на їхній основі практичних рекомендацій з планування та організації суб'єктами сторони захисту тих дій у кримінальному провадженні, які спрямовані на доказування з метою захисту особистих чи іншої особи прав, свобод та інтересів.

Оскільки тактика захисту є одним із напрямів криміналістичної тактики, її засобами є:

- тактичний прийом (спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети, заснований на психологічному механізмі його реалізації і найбільш раціональний та ефективний у певних ситуаціях);

- тактична рекомендація (науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо вибору і застосування засобів, прийомів та форм поведінки);

- тактична комбінація (упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації);

- тактична операція, спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації [14, с. 218–220];

- тактика слідчих (розшукових) дій (система наукових положень і розроблених на їх підставі практичних реко-

мендацій з організації, планування та доцільності застосування окремих слідчих (розшукових) дій, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять окремі слідчі (розшукові) дії, а також прийоми проведення таких процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, отримання (збирання) доказів і перевірку вже отриманих доказів [15, с. 57]) чи інших процесуальних дій.

Проте доцільно зауважити, що якщо тактичні прийоми, рекомендації, комбінації захисники чи окремі особи із числа інших суб'єктів сторони захисту безпосередньо застосовують під час збирання доказів, то застосування тактичних операцій та використання тактики слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій (які сторона захисту не вправі самостійно здійснювати) захисники чи окремі особи із числа інших суб'єктів сторони захисту здійснюють опосередковано через слідчого, дізнавача, прокурора. З кримінальної процесуальної сторони, керуючись п. 12 ч. 3 ст. 42 та ст. 220 КПК України, сторона захисту подає клопотання про проведення певних процесуальних дій до слідчого, дізнавача, прокурора, які зобов'язані його розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав. У разі повної або часткової відмови в задоволенні клопотання вноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин надсилається їй [1]. Водночас з тактичного аспекту сторона захисту не може зобов'язати слідчого, дізнавача, прокурора провести, використовуючи саме такі тактичні операції чи саме таким чином тактику слідчої (розшукової) дії, процесуальні дії, а може лише аргументувати таку необхідність. І слід-

чий, дізнавач, прокурор особисто приймають рішення, керуючись своїм внутрішнім переконанням, щодо використання таких засобів криміналістичної тактики.

Окрім вищевикладеного, доцільно наголосити на новому напрямку розвитку криміналістичної тактики, враховуючи практику Європейського суду з прав людини. Практика Європейського суду з прав людини виступає джерелом розвитку криміналістичної тактики [16], у тому числі і тактики захисту, адже зі змісту рішень вказаного суду прослідковуються ті тактичні порушення уповноважених осіб на проведення досудового розслідування, які в сукупності призводять до неефективності досудового розслідування і, як наслідок, порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року та її протоколів [17, с. 50]. Знання про такі випадки допомагає захиснику реагувати на подібні порушення з боку обвинувачення.

Таким чином, зміст тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту полягає у розробленні наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування тактико-криміналістичних засобів. Такі тактико-криміналістичні засоби застосовуються стороною захисту як безпосередньо (самостійно), так і опосередковано (через прокурора, слідчого, дізнавача).

Серед суб'єктів сторони захисту у тактико-криміналістичному забезпеченні збирання доказів центральне місце посідає захисник з огляду на такі позиції: обов'язок здійснення захисту прав, свобод та інтересів клієнта; володіння ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних; професійність.

Перспективами подальших наукових досліджень є визначення тактико-криміналістичного забезпечення кожного суб'єкта сторони захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Капліна О. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса, 2013 р. Одеса, 2013. С. 223–229.
3. Криміналістика : навчальний посібник / Варфоломеева Т.В., Гончаренко В.Г., Бояров В.І. та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 512 с. URL: http://megalib.com.ua/content/9959_Taktika_v_advokatskii_diyalnosti.html.

4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
5. Лисак О.М. Щодо визначення тактики захисту в кримінальному судочинстві України. *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 17 грудня 2018 р. КНУ ім. Т. Шевченка. Київ : Алерта, 2018. 304 с.
6. Криміналістика. Академічний курс : підручник / В.Г. Гончаренко, Т.В. Варфоломеєва, В.І. Бояров. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
7. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломеєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
8. Ткач О.В. Особливості тактики захисту в кримінальних провадженнях про порушення недоторканності приватного життя. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали V Міжнародної наукової конференції, м. Одеса, 14 листопада 2015 р. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична література, 2015. С. 231–233.
9. Острогляд О.В., Береський Я.О. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 5. С. 129–135.
10. Іваницький Я.О. Про поняття тактики професійного захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. Вип. 48. Т. 2. С. 103–107.
11. Тертишник В.М., Шемшученко Ю.С. Правнича допомога та захист у кримінальному процесі : підручник. Київ : Алерта, 2018. 446 с.
12. Лисак О.М. Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 17 грудня 2018 р. Київ : Алерта. 2018. С. 156–159.
13. Бишевець О.В. До питання про поняття тактики державного обвинувачення та її засоби. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 128–132.
14. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
15. Гвоздюк В.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... докт. філос. : 081. Київ, 2021. 294 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.
16. Черноус Ю.М., Гвоздюк В.В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (19). С. 95–101. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20013/1/document%20%2810%29.pdf>.
17. Гвоздюк В.В. Важливість використання практики Європейського суду з прав людини слідчими під час огляду місця події в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції, м. Київ, 28 квітня 2023 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 48–51. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/23526/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC.%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%9C%D0%9C%D0%9D%D0%9F%D0%9A%2028.04.23_p048-051.pdf.